

TAOM NOMLARI LEKSIK BIRLIK SIFATIDA

Dadaxonova Sevinch Yoqubjon qizi

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti talabasi.

sevinchdadaxonova@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20623326>

Annotatsiya. Mazkur maqolada taom nomlarining leksik birlik sifatidagi xususiyatlari lingvistik va lingvomadaniy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Taom nomlari har bir tilning faol leksik qatlamiga mansub bo'lib, xalqning turmush tarzi, milliy madaniyati, tarixiy tajribasi, geografik muhiti va ovqatlanish an'analarini aks ettiradi. Ular nafaqat muayyan taom yoki ichimlik nomini bildiradi, balki xalqning madaniy xotirasi, qadriyatlari va ijtimoiy munosabatlari haqida ham ma'lumot beradi. Maqolada taom nomlarining nominativ, semantik, so'z yasash, lingvomadaniy va tarjimaviy xususiyatlari yoritiladi.

Kalit so'zlar: taom nomlari, leksik birlik, gastronomik leksika, semantika, lingvomadaniyat, milliy taom, so'z yasalishi, tarjima.

Abstract. This article analyzes the features of food names as lexical units from linguistic and linguocultural perspectives. Food names belong to the active lexical layer of every language and reflect a people's lifestyle, national culture, historical experience, geographical environment, and eating traditions. They not only denote a particular dish or drink, but also provide information about the cultural memory, values, and social relations of a people. The article highlights the nominative, semantic, word-formation, linguocultural, and translation-related features of food names.

Keywords: food names, lexical unit, gastronomic lexis, semantics, linguoculture, national dish, word formation, translation.

Аннотация. В данной статье анализируются особенности названий блюд как лексических единиц с лингвистической и лингвокультурной точек зрения. Названия блюд относятся к активному лексическому пласту каждого языка и отражают образ жизни народа, национальную культуру, исторический опыт, географическую среду и традиции питания. Они не только обозначают определённое блюдо или напиток, но и дают информацию о культурной памяти, ценностях и социальных отношениях народа. В статье освещаются номинативные, семантические, словообразовательные, лингвокультурные и переводческие особенности названий блюд.

Ключевые слова: названия блюд, лексическая единица, гастрономическая лексика, семантика, лингвокультура, национальное блюдо, словообразование, перевод.

Kirish. Til jamiyat hayoti bilan uzviy bog'liq bo'lib, unda xalqning kundalik turmushi, mehnat faoliyati, urf-odati va madaniy tajribasi o'z aksini topadi. Til leksikasining muhim qatlamlaridan biri gastronomik leksika, ya'ni ovqat, ichimlik, taom tayyorlash jarayoni va ovqatlanish madaniyati bilan bog'liq so'zlardir. Ushbu qatlamda taom nomlari alohida o'rin egallaydi.

Taom nomlari inson hayotidagi eng zarur ehtiyojlardan biri – ovqatlanish jarayoni bilan bog'liq bo'lgani uchun qadimiy va faol leksik birliklar hisoblanadi. Masalan, o'zbek tilidagi non, osh, palov, somsa, manti, sho'rva, mastava, chuchvara, halim, sumalak, ingliz tilidagi bread, soup,

sandwich, pudding, pie, roast beef, fish and chips, porridge kabi birliklar xalqning milliy oshxona madaniyatini ifodalaydi.

Mazkur maqolaning maqsadi taom nomlarini leksik birlik sifatida o'rganish, ularning ma'no, tuzilish, madaniy va tarjimaviy xususiyatlarini yoritishdan iborat.

Taom nomlari va gastronomik leksika tushunchasi – taom nomlari gastronomik leksikaning asosiy qismini tashkil etadi. Gastronomik leksika ovqat va ichimlik nomlari, taom tayyorlash usullari, oshxona buyumlari, mahsulot nomlari, ovqatlanish odobi va dasturxon madaniyati bilan bog'liq so'zlarni o'z ichiga oladi.

Taom nomlari esa bevosita tayyor ovqat, pishiriq, shirinlik, ichimlik yoki milliy taom nomini bildiruvchi leksik birliklardir. Masalan: palov – guruch, go'sht, sabzi va ziravorlardan tayyorlanadigan milliy taom; somsa – xamir va ichlikdan tayyorlanadigan pishiriq; sho'rva – go'sht va sabzavotlardan tayyorlanadigan suyuq ovqat; sandwich – non orasiga turli mahsulotlar solib tayyorlanadigan yengil taom;

pudding – ingliz oshxonasiga xos shirin yoki asosiy taom turi. Bu birliklar tilning nominativ vazifasini bajaradi, ya'ni muayyan ovqat turini nomlaydi.

Taom nomlarining nominativ xususiyati – leksik birliklarning asosiy vazifalaridan biri predmet, hodisa yoki tushunchani nomlashdir. Taom nomlari ham nominativ birlik sifatida muayyan taom, ichimlik yoki oziq-ovqat mahsulotini ataydi. Masalan, palov so'zi o'zbek tilida aniq bir milliy taom nomini bildiradi. Bu so'z orqali so'zlovchi va tinglovchi ongida guruch, go'sht, sabzi, yog' va ziravorlar bilan tayyorlanadigan taom tasavvuri paydo bo'ladi. Xuddi shunday, ingliz tilidagi fish and chips birikmasi qovurilgan baliq va kartoshka fri bilan bog'liq taomni anglatadi.

Taom nomlari ko'pincha quyidagi belgilar asosida nomlanadi:

asosiy mahsulotiga ko'ra: chicken soup, go'shtli somsa;

tayyorlanish usuliga ko'ra: qovurma lag'mon, fried chicken;

shakliga ko'ra: qatlama, roll;

hududiy mansubligiga ko'ra: Samarqand noni, Yorkshire pudding;

iste'mol vaqtiga ko'ra: breakfast, dinner, iftorlik.

Bu holat taom nomlarining semantik jihatdan boy va ko'p qirrali ekanini ko'rsatadi.

Taom nomlarining semantik xususiyatlari – taom nomlari semantik jihatdan turli ma'no belgilariga ega. Ularning ma'nosi faqat ovqat turini bildirish bilan cheklanmaydi. Ko'plab taom nomlari tarkib, tayyorlanish usuli, milliylik, marosimiylik va madaniy mazmunni ham ifodalaydi. Masalan, sumalak so'zi o'zbek tilida bug'doydan tayyorlanadigan shirin taomni bildiradi. Shu bilan birga, u Navro'z bayrami, bahor, ezgulik, hamjihatlik va marosimiylik tushunchalari bilan bog'liq. Demak, bu birlik oddiy taom nomidan tashqari lingvomadaniy mazmunga ham ega.

Ingliz tilidagi afternoon tea birikmasi ham faqat choy ichish jarayonini emas, balki ingliz madaniyatiga xos ijtimoiy odat, muloqot va dam olish an'anasini anglatadi.

Taom nomlarining semantik xususiyatlarini quyidagicha guruhlash mumkin:

denotativ ma'no – taomning bevosita nomi;

konnotativ ma'no – taom bilan bog'liq qo'shimcha hissiy yoki madaniy ma'no;

milliy-madaniy ma'no – xalqning urf-odati va qadriyatlari bilan bog'liq mazmun;

marosimiy ma'no – bayram yoki tadbir bilan aloqadorlik.

Taom nomlarining tuzilish xususiyatlari – taom nomlari tuzilishiga ko‘ra sodda, qo‘shma, birikmali va o‘zlashma shakllarda bo‘lishi mumkin. Sodda taom nomlari bir asosdan tashkil topadi: non; osh; somsa; manti; bread; pie; soup.

Qo‘shma yoki birikmali taom nomlari ikki yoki undan ortiq birlikdan tashkil topadi:

qozon kabob; oshqovoq somsa; qaynatma sho‘rva; fish and chips; roast beef; chicken soup.

O‘zlashma taom nomlari boshqa tillardan kirib kelgan birliklardir: pizza; burger; kebab; sushi; lag‘mon; manti. Bu holat taom nomlarining til leksikasida doimiy ravishda boyib borishini ko‘rsatadi.

Taom nomlarining so‘z yasaliş xususiyatlari – taom nomlari turli so‘z yasaliş usullari orqali hosil bo‘ladi. Ular orasida kompozitsiya, affiksatsiya, qisqartirish, o‘zlashma va semantik kengayish muhim o‘rin tutadi.

Kompozitsiya orqali hosil bo‘lgan nomlar: oshqovoq somsa; go‘shtli non; qozon kabob; chicken pie; apple pudding; fish soup.

Affiksatsiya orqali hosil bo‘lgan nomlar: qovurma; dimlama; shirinlik; ichimlik.

Qisqartirish va qo‘shish orqali hosil bo‘lgan nomlar: brunch – breakfast + lunch;

combo – combination meal. Semantik kengayish orqali ayrim umumiy so‘zlar maxsus taom nomi sifatida ishlatiladi. Masalan, ingliz tilidagi toast dastlab “qizartirmoq” ma’nosi bilan bog‘liq bo‘lsa, hozir qizartirilgan non nomi sifatida ham ishlatiladi.

Taom nomlarining lingvomadaniy xususiyati – taom nomlari xalq madaniyatini aks ettiruvchi muhim lingvomadaniy birliklardir. Ular xalqning tarixiy xotirasi, yashash tarzi, iqlimi, xo‘jalik faoliyati va diniy qarashlari bilan bevosita bog‘liq.

O‘zbek tilidagi palov, non, choy, dasturxon, sumalak kabi birliklar xalqimizning mehmondo‘stlik, baraka, jamoaviylik va qadriyatlar tizimini ifodalaydi. Masalan, palov to‘y, bayram va mehmon kutish marosimlarida alohida o‘rin tutadi. Non esa rizq, halollik va mehnat ramzi sifatida qoraladi.

Ingliz tilidagi tea, pudding, sandwich, roast dinner, fish and chips kabi birliklar ingliz xalqining kundalik ovqatlanish odatlari, choy ichish madaniyati va oilaviy an‘analarini aks ettiradi. Shu sababli taom nomlarini o‘rganish til va madaniyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

Taom nomlari frazeologik birliklar tarkibida – taom nomlari ko‘plab ibora, maqol va matallarning shakllanishiga asos bo‘ladi. Bunday birliklarda taom nomlari ko‘chma ma’noda qo‘llanib, xalq tafakkuri va madaniy tajribasini ifodalaydi.

O‘zbek tilida: nonini halol topmoq – halol mehnat bilan yashamoq; dasturxoni keng – saxiy, mehmondo‘st; tuzini yemoq – kimningdir yaxshiligidan bahramand bo‘lmoq; bir piyola choy ustida – suhbat jarayonida; oshini oshamoq – ishini tugatmoq yoki umrini yashamoq. Ingliz tilida esa: a piece of cake – juda oson ish;

bread and butter – asosiy daromad manbai; not my cup of tea – menga yoqmaydigan narsa; spill the beans – sirni oshkor qilmoq; bring home the bacon – ro‘zg‘or tebratmoq. Bu misollar taom nomlarining faqat nominativ birlik emas, balki obrazli ma‘no hosil qiluvchi vosita ekanini ko‘rsatadi.

Taom nomlarining tarjimadagi o‘rni – taom nomlarini boshqa tillarga tarjima qilishda ko‘plab muammolar yuzaga keladi. Chunki milliy taomlar har doim ham boshqa tilda to‘liq

ekvivalentga ega bo'lmaydi. Bunday holatda tarjimon taomning tarkibi, tayyorlanish usuli va madaniy mazmunini hisobga olishi kerak. Masalan:

palov – *palov, a traditional Uzbek rice dish with meat and carrots;*

somsa – *somsa, a baked pastry filled with meat or pumpkin;*

manti – *steamed dumplings filled with meat and onion;*

sumalak – *a traditional sweet wheat dish prepared for Navruz;*

fish and chips – *qovurilgan baliq va kartoshka fri.*

Tarjimada transliteratsiya, izohli tarjima, ekvivalent tanlash va kombinatsiyalashgan usullardan foydalaniladi. Ayniqsa, turizm, restoran menyulari va madaniyatlararo muloqotda taom nomlarini to'g'ri berish muhimdir.

Xulosa. Taom nomlari har bir tilning muhim leksik birliklari bo'lib, ular xalqning ovqatlanish madaniyati, turmush tarzi, urf-odati va milliy qadriyatlarini aks ettiradi. Ular nominativ, semantik, so'z yasaliş, lingvomadaniy va frazeologik xususiyatlarga ega.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, taom nomlari faqat ovqat yoki ichimlik nomini bildirmaydi, balki xalqning madaniy xotirasi, ijtimoiy munosabatlari va milliy dunyoqarashini ham ifodalaydi. O'zbek va ingliz tillaridagi taom nomlari bu jihatdan boy ilmiy material beradi.

Demak, taom nomlarini leksik birlik sifatida o'rganish leksikologiya, semantika, tarjimashunoslik va lingvomadaniyatshunoslik uchun muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mahmudov N. *Til va madaniyat*. Toshkent.
2. Maslova V.A. *Lingvokulturologiya*. Moskva.
3. Crystal D. *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge University Press.
4. Newmark P. *A Textbook of Translation*. Prentice Hall.
5. Komissarov V.N. *Teoriya perevoda*. Moskva: Vysshaya shkola.
6. O'zbek milliy ensiklopediyasi. Toshkent.
7. O'zbek va ingliz milliy oshxonasi, restoran menyulari va gastronomik lug'atlarga oid manbalar.